

LACAN, KOMISAŘ A KRASOBRUSLAŘKA

SEMINÁŘ 3. PROSINCE 2020

ZÁMĚR A CÍL

- Stať a prezentace s tak podivným názvem vznikla díky tomu, že mi kolegyně Chýlová zhruba tak před rokem přinesla Lacanův text. Čtení onoho textu mne přivedlo k úvahám o tom, proč některé metody a postupy, původně navržené v rámci psychologie, nefungují tak, jak by se dalo očekávat. Komisař a krasobruslařka jsou konkrétní příklady, pomocí nichž se pokoušíme vyložit zmíněný problém. Ten se může vyskytnout při přenesení metody z odlišného kulturního prostředí, při nedorozumění a snad by naše analýza mohla přispět i k rozpoznání nekvalitních metod, které se k odborné psychologii hlásí neprávem.
- Naším záměrem bylo využít naši stať v rámci workshopu s tím, že účastníky semináře požádáme o připomínky a zpětnou vazbu. Vaše připomínky, poznámky a podněty jsme pak zamýšleli využít k rozšíření stati v článek, který bychom publikovali. Protože se scházíme on-line, původní záměr nemůžeme v plném rozsahu uskutečnit. Stať i tuto prezentaci naleznete na stránkách ČMPS (...). Budeme velmi rádi, pokud nám nějaké připomínky či náměty sdělíte hned nebo případně dodatečně mailem (kolman@pef.czu.cz).
- Vlastní stať i tuto prezentaci najdete na stránkách ČMPS jakožto https://cmpsy.cz/files/LIB/Lacan_text.pdf a https://cmpsy.cz/files/LIB/Lacan_prez.pdf.

LACAN

- Lacan byl významný francouzský psychoanalytik, který prosazoval návrat k Freudovi, nebo tedy k tomu, jak on Freuda chápal. Jak už tomu u francouzských myslitelů bývá, jeho texty jsou složité a leckde potřebují výklad znalce. Ve francouzské psychoanalýze způsobil rozkol – rozešel se s většinou ostatních psychoanalytiků a založil vlastní spolek.
- Pro nás je důležitý z toho důvodu, že v psychoanalýze zdůrazňoval úlohu promluvy a tedy také jazyka. V poválečných letech se stala psychoanalýza velmi populární v USA. Většinu psychoanalytiků v té době v USA tvořili němečtí Židé, kteří do Ameriky ze známých důvodů emigrovali. Lacan je kritizoval a nejspíše oprávněně, protože angličtina nebyl jejich první jazyk. Orientace na promluvu a diskurz vede v Lacanově pojetí k uznání kulturního zprostředkování v případě zrání a dozrání jedince, takže nejen dostatečné ovládnutí jazyka nového místa působení, ale také hluboké porozumění kulturnímu nastavení klientů, se kterými analytik pracuje, rozhoduje o výsledku analytického úsilí.
- Důraz na interpretaci promluvy v Lacanově pojetí spojuje jeho přístup s problematikou sémiotickou.

SÉMIOTIKA

- Sémiotika se zabývá znaky a procesy v nichž znaky vystupují, včetně vytváření významu. Interpretace textu, promluvy či případně i komplexního lidského jednání patří do domény této disciplíny. To, čím se naše mysli zabývají nejsou podněty, ale především významy. Proto je sémiotika pro psychologii důležitá.
- Podle Peirce vytváření významu probíhá v postupných krocích. Když čtete text, vnímáte postupně jednotlivá slova. Každé jednotlivé slovo, které vnímáte, přispívá k vytváření významu textu. To, jak konkrétní slovo k tomuto procesu přispívá, je ovlivněno slovy (slovními znaky) která mu při čtení textu předcházela. Podobně je pak vytváření významu ovlivněno dalšími znaky (slovy), které následují. Tento proces Peirce charakterizoval jako neomezenou semiózu, neboť s každým dalším znakem se význam mění, až do ukončení procesu subjektem.
- Proces Peirceovy neomezené semiózy názorně modeluje program, který máme všichni v našich mobilních telefonech. Když píšete SMS, tento program Vám napovídá. S každým dalším zadaným písmenem (tj. znakem) se nápověda mění, a to tak dlouho, dokud neodpovídá slovu, které máte na mysli.

INTERPERSONÁLNÍ KOMUNIKACE

- Když vstupujeme do interpersonální situace, je její „čtení“ ovlivněno jistou předpojatostí. Ta může být dána životní situací, v níž se nacházíme a s ní spojenými očekáváními. Dále jistou roli sehrává náš postoj ke druhé straně – např. To, je-li nám osoba (či osoby), s níž (či s nimiž) jsme v interakci příjemná nebo nepříjemná, zda interakci považujeme za bezpečnou, zda jednání obsahuje nějaké riziko nebo možný zisk apod. To vše ovlivňuje vytváření významu interpersonální interakce ještě před tím, než započne. V průběhu vlastní interakce si její účastníci vyměňují sdělení (verbální i nonverbální), která můžeme chápat jako znaky nebo soubory znaků. V rámci výměny sdělení probíhá neomezená semióza velmi podobně, jako ve výše uvedených případech. Navíc se kromě obsahu vyměňovaných sdělení v procesu semiózy uplatňují relevantní znalosti, poznatky a zkušenosti účastníků interakce. Ty se zajisté uplatňují i při čtení textu. V tomto případě je ovšem jeden rozdíl, který je psychologicky zajímavý. Ne vždy se totiž ony relevantní poznatky vybaví účastníkům ve vhodnou chvíli, a tak se může stát, že po ukončeném jednání litujeme, že jsme neuplatnili ten či onen argument nebo že jsme se nechali přesvědčit o něčem nebo k něčemu, čeho pak litujeme. Něco podobného zajisté platí i pro postoje a názory. Ty se však uplatňují již od samého počátku a stále. V interpersonální interakci je proces nejen komplexnější, ale také časově omezený. Když interpretujeme text, můžeme se rozmyslet, vrátit se, číst text znovu. V interpersonální interakci obvykle tyto možnosti nemáme, protože její čas je vymezen.
- Pokusíme se ukázat možnosti využití sémiotické analýzy interpersonální interakce v psychologické teorii a praxi. Tuto možnost se pokusíme ilustrovat na několika případech. Dva z nich se budou týkat v názvu stati zmiňovaných postav, totiž komisaře a krasobruslařky.

KOMISAŘ

- Komisař je postava ze švédského seriálu. Už je starší, blíží se odchodu do penze a před pár dny se na něj obrátila se svými problémy jeho dcera, která právě prochází obtížným obdobím svého života. V příslušném díle seriálu se náš komisař právě vrací do své kanceláře, když jej osloví jeho o řadu let mladší nadřízený, s nímž on má spíše komplikovaný vztah. Nadřízený upozorní komisaře, s úsměvem a zdvořile, že teď by mohl mít volnou chvíli, aby se spolu mohli věnovat motivačnímu rozhovoru, což je procedura předepsaná a asi naším komisařem po nějaký čas odkládaná. Komisař souhlasí, je však patrné, že mu to není příjemné. Nejspíš to považuje za zbytečné, snad obtěžující, avšak podrobí se nezbytnému.
- Na popsané situaci jsou zajímavé nejméně dva aspekty. Jednak jde o to, že v ní dochází k nesouladu, dokonce k protikladnému chápání jejího významu zúčastněnými aktéry. Navržený rozbor toho, co se v dané scéně mezi komisařem a jeho nadřízeným odehrálo, poukazuje na jisté možné důvody toho, že k tomu došlo. Druhým aspektem je pak skutečnost, že v seriálech se obvykle používají situace, které většina diváků chápe stejně. Máme tu tedy případ, kdy je metody odvozená z psychologie, přijímána negativně.

KRASOBRUSLAŘKA

- Další případ, který jsme v názvu stati uvedli postavou krasobruslařky, se týká nejen psychologie, ale obecně komunikace mezi odborníkem či specialistou a laikem. V této souvislosti je vhodné si uvědomit, že byt' mnozí z nás jsou odborníky, obvykle jsme odborníci jen na určitou oblast, a v jiných oblastech se tak moc nevyznáme. Odborníci na určitou oblast často používají slova běžného jazyka v odlišném významu, než ostatní. To může snadno vést k nedorozumění.
- Namísto případu s krasobruslařkou, který si můžete přečíst v přiložené stati, bych zde uvedl jiný případ. Lidé mají často velmi zkreslené představy o podstatě psychologie jako oboru a o tom, co psycholog umí či má umět. Nyní, v době pandemie, se u zahraničních studentů naší univerzity výrazně zvýšila incidence psychických obtíží (deprese, pocit izolace, nutkavé chování). Příslušné oddělení rektorátu, které má zahraniční studenty na starosti, požadovalo od naší katedry, aby těmto studentům poskytlo odbornou péči. Bylo velmi obtížné vysvětlit, že nikdo z členů katedry nemá kvalifikaci psychoterapeuta, protože všichni se věnujeme psychologii práce, a ne klinické psychologii. (Ostatně, něco podobného se ukázalo v souvislosti s covidem i v medicíně – lékaři jsou také specializovaní.)
- Zde popsaný problém může, alespoň v některých případech, osvětlit, proč se lidé někdy obracejí na osoby nekvalifikované v příslušném oboru a požadují jejich služby. Nejspíš mají svoji představu, jak věci mají být a trvají na ní. Barvy života jsou ve své podstatě velmi podobné astrologii, věštění z karet apod. A i těm lidé věří.

HODNOCENÍ VÝSLEDKŮ PRACOVNÍ ČINNOSTI

- Hodnocení výsledků pracovní činnosti podřízených je důležitou součástí managementu. Slouží ke stanovení, jak dobře podřízení pracují a výsledky hodnocení jsou následně využívány v řízení. Motivační rozhovor, kterým procházel komisař, je příkladem takové procedury. Hodnocení výsledků je zpravidla získáváno v rozhovoru nebo na základě písemné zprávy, kterou podřízený vypracuje. Většina postupů užívaných k tomuto účelu pochází ze spojených států a Hofstede uvádí, že leckdy nefungují tak, jak by se očekávalo. A to zejména v zemích, které se od spojených států výrazně kulturně liší. Zmiňuje např. Osobní zkušenost z pakistánské firmy, která centrále hlásila plnění předepsaných postupů hodnocení, aniž je ve skutečnosti prováděla.
- Nejčastěji užívaným postupem hodnocení bylo řízení podle cílů (*management by objectives*, MBO). Jak Hofstede uvádí, funguje to snad ve Spojených státech. Ve Francii od užívání tohoto postupu ustoupili, v Německu byla metoda zcela přepracována. Ve Francii není vztah mezi nadřízeným a podřízeným tak otevřený, aby bylo pro podřízeného snadné připustit, že se něco nepodařilo. V Německu je řešení vztahu mezi nadřízeným a podřízeným považováno za ztrátu času, protože hlavní není proces, ale úkol. Přesto se tato metoda iu nás dodnes používá a některé poradenské agentury ji vřele doporučují.

ZÁVĚRY

- Ať již to bylo s Lacanem jakkoli, v jedné věci měl určitě pravdu – práce s diskurzem je důležitá. Neplatí to jen pro psychoanalytickou *sesi*, ale obecně pro komunikaci mezi lidmi. Platí to i pro ty složky komunikace, které nejsou verbální. Platí to i pro komplexní mezilidské interakce. Uznat tyto skutečnosti ovšem nestačí. Podstatné je diskurz a obecně komunikační procesy studovat, analyzovat, vyhledávat příklady a kritické případy a také rozvíjet repertoár metod, které máme v této oblasti k dispozici.